

D5 t^{ay} bilge tut^{ak} y^abl^akın üç^{ün}, bir ^eki t^{il}g y^abl^akın üç^{ün} k^{tra} budⁿ'm öltⁿ y^etdⁿ, y^ana i^çik, ölm^eçi y^elm^eçi s^en tid'im, yiçe işğ küçⁱğ birⁱğ^l tid'im, ^eki ^ay kütd'im, k^{el}m^edi, s^ekⁱzinc ^ay bir y^{nika} sü yoriyin tid'im, tug t^aş^k'r ^erⁱkli

D6 y^elme ^eri k^elti, y^agı [k^elⁱ]r tidi, y^agın b^aşı yoriyu k^elti, s^ekⁱzinc ^ay ^eki y^{nika} çıg^ltır költe k^esuy k^ezü sün^aşd'im, ^anda s^ancd'im, ^anda udu yord'im, ol ^ay biş y^eğirmike k^eyre b^aşı üç birküde t^et^er birle k^eti tokid'im, sin^arı budⁿ

D7 i^çkdi sin^arı b[udⁿ ... k?]a kirti, ^anda y^ana tüşd'im, ölt^{ük}eⁿ irin kışⁱd'im, y^ag'da boş^ana boş^an^aldım, ^eki og^lma y^abgü ş^ad ^at birt'im, t^ard^aş töl^s budⁿka birt'im, ^anc^p b^ars yılka çik t^apa yord'im, ^ekintⁱ ^ay tört y^eğirmike k^emd^e

D8 tokid'im, ol y[il?] — — — [iç?] k^ed . ç ^and ... z b^aşı ^anda ^aksⁱr^ek ordu örğⁿ ^anda it^atd'im, çit ^anda t^akıtd'im, y^ay ^anda y^ayl^ad'im, y^aka ^anda y^ak^ald'im, b^elğüm'in bitⁱğim'in ^anda y^ar^attid'im ^anc^p ol yıl kü- z^{ün} ilğ^erü yord'im, t^at^arg ^aytd'im, t^abⁱşgⁿ yıl

D5 Tay bilge tutuk(un) fenalığı için, bir iki atlı(nın) fenalığı için avam halkım öldün, mahvoldun. Tekrar itaat et, ölmez, mahvolmazsın dedim. Tekrar işini, gücünü ver dedim. İki ay bekledim; gelmedi. Sekizinci ay birinci gün ordu sevkedeyim dedim. Tuğ taşıyan

D6 ileri karakol adamı geldi. Düşman geliyor dedi. Düşmanın başı yürüye geldi. Sekizinci ayın ikinci günü Çığaltır gölünde Kasuye girerek harp ettim. Orada mızrakladım. Orada arkasından yürüdüm. O ayın on beşinde Keyre başında Üç Birkü'de Tatarlar ile kuvvetle çarpıştım. Bir kısım halk

D7 itaat etti. Bir kısım halk.....girdi. Orada tekrar dinlendim. Ötügen yerinde kışladım. Düşmandan kurtularak kurtulalım İki oğluma Yabgu, Şad adını verdim. Tarduş, Tölis kavmi(nin üzerine)

:)NⁿND^d:FⁿÖN^ÖTⁿTⁿR:ⁿFⁿLⁿMⁿ:NⁿND^d:DⁿÖⁿ:FⁿEⁿYⁿRⁿÖⁿ

D 5

:>>NⁿHⁿFⁿIⁿFⁿLⁿ>Hⁿ9ⁿ:FⁿLⁿ>YⁿMⁿ7ⁿ:FⁿNⁿDⁿ:FⁿHⁿ9ⁿ:FⁿHⁿYⁿMⁿ:>> :DⁿDⁿ:FⁿHⁿ:FⁿLⁿMⁿ

TⁿR:ⁿDⁿ3ⁿ4ⁿ7ⁿIⁿ:Fⁿx>>Yⁿ7ⁿ:>>xⁿHⁿMⁿ7ⁿDⁿFⁿ7ⁿ:>>xⁿFⁿHⁿ:YⁿEⁿLⁿLⁿR:ⁿEⁿLⁿMⁿ7ⁿ:EⁿIⁿFⁿ:FⁿLⁿTⁿ9ⁿ

FⁿYⁿ7ⁿTⁿ:4ⁿ4ⁿYⁿÖⁿ:>>xⁿFⁿHⁿ:>>NⁿDⁿFⁿ>DⁿMⁿ:FⁿHⁿMⁿD

Yⁿ7ⁿ:>>DⁿFⁿHⁿ>Dⁿ:FⁿYⁿÖⁿNⁿFⁿDⁿ:FⁿxⁿFⁿHⁿ:Fⁿ . . . FⁿMⁿDⁿ:FⁿHⁿYⁿ7ⁿ:FⁿTⁿ:Fⁿ>>Yⁿ9ⁿ

D 6

>>Yⁿ:FⁿÖⁿ:>>xⁿNⁿMⁿIⁿMⁿ4ⁿ7ⁿ:D>FⁿHⁿ:FⁿHⁿYⁿMⁿ7ⁿ:4ⁿMⁿFⁿLⁿ:FⁿHⁿFⁿDⁿFⁿ7ⁿ:DⁿIⁿ3ⁿ4ⁿ7ⁿIⁿFⁿH

xⁿMⁿ7ⁿTⁿRⁿLⁿMⁿ:FⁿYⁿÖⁿ:FⁿTⁿ9ⁿ7ⁿ:Fⁿ7ⁿ>>YⁿEⁿ9ⁿIⁿR:ⁿDⁿJⁿ:>>NⁿFⁿHⁿ>Dⁿ:>>Nⁿ:FⁿÖⁿ:>>

)>>Dⁿ:Fⁿ4ⁿ4ⁿFⁿYⁿ:>>NⁿFⁿHⁿ>Dⁿ:FⁿÖⁿHⁿ:FⁿYⁿTⁿR:ⁿ4ⁿÖⁿ:Fⁿ

:

:>>xⁿIⁿMⁿHⁿ:FⁿDⁿ:FⁿÖⁿ:FⁿHⁿTⁿFⁿ7ⁿ:Fⁿ Dⁿ:Fⁿ4ⁿ4ⁿFⁿYⁿ:Fⁿxⁿ7ⁿY

D 7

>YⁿÖⁿDⁿ:Fⁿ>>Fⁿ>Nⁿ7ⁿ:>>NⁿJⁿ>Dⁿ:FⁿJⁿ>Dⁿ:FⁿJⁿ>FⁿÖⁿ:>>FⁿFⁿHⁿ:FⁿIⁿFⁿTⁿFⁿHⁿIⁿFⁿ

1Ö7ⁿFⁿLⁿ:FⁿHⁿFⁿDⁿ:Fⁿ4ⁿÖ1ⁿ3ⁿ:>>HⁿTⁿFⁿR:ⁿFⁿHⁿ>>Dⁿ:FⁿYⁿMⁿHⁿ:Fⁿ4ⁿÖⁿ:>>HⁿTⁿRⁿÖⁿ>>Y

:Fⁿx>>7ⁿ:Fⁿ7ⁿ>>YⁿEⁿ9ⁿ:HⁿTⁿMⁿHⁿ:DⁿHⁿFⁿ7ⁿ:>>NⁿFⁿHⁿ>Dⁿ:Fⁿ

:FⁿYⁿÖⁿHⁿ 0 . 1 . x7 DⁿJⁿ:>>NⁿFⁿHⁿ>Dⁿ

D 8

>>DⁿDⁿ:FⁿÖⁿDⁿ:>>NⁿÖⁿFⁿÖⁿ:FⁿÖⁿFⁿLⁿ:>>xⁿHⁿHⁿ:FⁿÖⁿFⁿEⁿTⁿMⁿ:>>Nⁿ4ⁿ>Hⁿ4ⁿFⁿHⁿ:FⁿÖ

:FⁿIⁿDⁿ>1ⁿ3ⁿ:>>NⁿÖⁿÖⁿ4ⁿDⁿ:FⁿÖⁿ:Fⁿ>>EⁿHⁿFⁿR:ⁿFⁿ>>FⁿEⁿYⁿR:ⁿ>>Nⁿ4ⁿDⁿ:FⁿÖⁿ:FⁿHⁿDⁿ:>>

:FⁿIⁿDⁿ:FⁿYⁿÖⁿÖⁿ:>>NⁿÖⁿÖⁿ:Fⁿ4ⁿÖⁿÖⁿ:>>NⁿFⁿHⁿ>Dⁿ:FⁿTⁿEⁿYⁿTⁿ:Fⁿ4ⁿMⁿ7ⁿ

verdim. Bunu yapıp Bars yılında [=750] Çiklere karşı yü üdüm. İkinci ay on dörtte Kemde.

çarpıştım. O yıl...başı orada mükemmel karargâh, saray orada yapturdım. Sınırı orada çarpırttım. (8) Yazı orada yayladım. Hududu orada tayin ettim. Nişanımı (= alâmetimi) (9), kitabemi orada yapıdrtım. Böyle yaparak o yıl güzün ileri (şarka) yürüdüm. Tatarları söylettim. (= emiettim?) Tavşan yıl [=751]

D 8

D 9 bişinç yk[a?] t'eg. ka ötüken yış b'şı
anda . . in'z b'şı anda iduk b'ş kid'nte yab'ş tukuş b'itirinte
[anda] y'yl'd'm, örg'in anda y'rt'it'd'm, çıt anda t'ok'it'd'm, bin yıllk
tüm'en künl'k bit'ig'im'in b'lgüm'in anda y'ası t'şka

D 10 y'rt'it'd'm tok[uz oguz]
n b'g'leri k'lti, o ok . . . y'eme y'rt'm'atın(?) y'ag'ıd
[u 'r]m'iş, ör'n b'g'iğ k'ra buluk'ig 'nı ol'rm'iş, kırk'z t'pa 'r idm'iş,
siz t'ş'k'n, çik'iğ t'ş'g'r'n tim'iş, m'en t'ş'k'yın tim'iş, kör bod k'al, ida

D 11 k'ab'ş'al'im tim'iş, öt[ük'en ?]
[l'm] tim'iş, [tok'u]z
[y'a]n[ka] sü yorid'm, . u. . tutuk b'ş'n çık t'pa b'na it'm, işi y'r
t'pa 'z 'r it'm, kör tid'im, kırk'z k'am kögm'en irinte

D 12 [— — ?] [eb] b'a-[k'ında ?] 'im'iş, y'lu'f'sin iş y'rin'rü idm'iş y'l-
m'sin m'en'n 'r anda b'asm'iş, til tutm'iş, k'anına

D 9 Beşinci ayda... Ötüken ormanının başı orada.. Başı orada ldukbaş
garbında Yabaş, Tukuş'un birleştiği yerde orada yayladım. Sara-
yı orada yaptırıtım. Hudut (işaretini) orada çarptırıtım. Bin yıl-
lık, on bin günlük kitabemi, alâmetimi orada düz taşa

D 10 yaptırıtım. Dokuz Oguz...beyleri geldi... Yine yaramadın(?) düş-
man imiş. Asil beğleri, avam bulukı (?) Anında oturmuş (10)
Kırgızlara karşı adam göndermiş, siz (harba) çıkın; Çikleri çıkarm
demiş. Ben çıkayım demiş. Kör (itaat et), boy(olarak) kal. or-
manda (11)

D 11 kavuşalım demiş. Ötüken... demiş. Dokuzuncu günde ordu (ile)
yürüdüm. Tutukun kumandasında Çiklere karşı Binayı (bin kişiyi?)
gönderdim. Müttüfiki (olan) yere karşı az adam gönderdim. Tâbi
ol dedim, Kırgız hanı Kögmen tarafında

..... 6h:hd3in2 D 9

.....
.....
.....

..... D 10

.....
.....
.....

..... D 11

.....
.....
.....

..... D 12

.....

ev barkında imiş. İleri karakolları müttefikinin yerine gönder- D 12
miş, İleri karakollar benim adam(larımı) orada basmış; casus
tutmuş, hanına (12)

CENUP TARAFl

- C1 iş[ine?] 'er k'lti, k'rl'k işine k'lm'ed'k tidi, [er'in ?] sū k'rl'k t'[pa] g k'em (?) k'rgu . di, 'rti'g ü[g'z'g] 'k' 'r b'şı tuşu 'nda; 'r k'miş 'n [y'nda s'[l'p] k'ç'd'm, bir 'y'g'irm'nc 'y s'k'z y'g'rm[ike] [y]ol'kd[im, 'bo]lçu üg'zde üç k'rl'k'g
- C2 'nda t'kid'im, 'nda y'na tüş'd'im, çik bud'n'g bınam (?) süre k'lt[i] ts'z b'şı çit'm'in y'yl'd'im, y'ka 'nda y'k'a'd'im, çik bud'uka tul'k u'rt'im, işb'r's t'rkt 'nda 'nçul'd[im], ['nda ?] s 'r k'iti, k'zi'k költe
- C3 . . [t'gda köti, y'g il tip 'yu k'lti, biş y'g'irmike [t'yg'n költe t'u'tim, bidgüçi er 'nda ıt[im, 'r k'lti, k'ra yol'k'n k'ç'p k'lti, b'n utr'u yorid'im] boltu, k'rl'k
- C4 [t'pa] 'r idm'iş, t tim'iş, 'çre b'n [b?]ulg'yın t'm'iş, t'şd'nd'n ş'yın t'm'iş, b'smil y'g'ıd'p 'b'miü b'rdi, 'n[ı 'ç']g'rm'ed'im, t'şd'nd'n üç k'rl'k üç ıd'k t'[u] — tür u [ö]l'k'nte b'n

CENUP TARAFl

- C1 Müttetikine adam geldi. Karluklar ittifakına gelmediler dedi. Adamlarını ordu(?) Karluklara karşı....kem..... İrtiş irmağını Arkar başı civarında Er kemişin altından sal ile geçtim. On birinci ayın on sekizinde... karşılaştım. Bolçu irmağında üç Karlukları
- C2 orada çarptım. Orada tekrar dinlendim. Çik kavmini binam (?) süre geldi... tsiz başında sınıırında yayladım. Hudud(u) orada tayin ettim. Çik kavmine Tutuk verdim. İşbaralar, Tarkanlar tayin ettim (13). Orada... Adam geldi. Kazluk gölde
- C3 dağda gördü. Düşman.... Söyliyerek geldi. On beşte Taygan gölde derlendim. Bidgüçi (?) adamları orada gönderdim. Adamlar

CENUP TARAFl

- :LJYHMF:HTT:TxNhx>Y9:FNIN:LJYH:FHY7T:HT
C1
:NY>ÖNYÖYH4:Ö%ÖMH7T:TB · >YqH:öYq' · · · · · J1ö
· · · · · öY>öY9%9I:03>öY9Y7T:Ö>XΛ7:1 · · · · · Y:ö ·)M'Y>H'Y:ö
· · · · · :Y'LYHMF:TX%ÖM>ΛJ>ö>öJ>ö · · ·
- :NTM:öN'D:Y9>>ö7NY:öXIMh:N'D:ö:ö>öTö:ö
C2
>ö7TΛ:>öJHD:ö:öHD:>öD:ö>öT:öYö%h · · · · · hY7
· · · · · öö · · · · · ö>öJ>ö:ö:öHö:Y4öY:öHTTÖJö:ö:h)ö
· · · · · :hY7JLYHMF:FHY7T:HT · · · · ·
- T>öY9IÖ:FHY7>ö:öHT · · · · · Y:ö:öHTY7:ö>öY · · · · ·
C3
· · · · · öT:ö:öTΛM'öX'TÖ:>öY'TT:h:öHTY7:Y'ö · · · · · ö7
· · · · · ö>öY>öY>ö>ö:ö%öHTTY7:1Λ7:öHJö>ö:öYH:FHY
· · · · · :LYH:FöJ>ö · · · · ·
- :ö:h:öY'ö>öö:öY:öY:öY · · · · · ö:ö>öY · · · · ·
C4
Y:ö:öY4ö:öY>ö:öY:öY:öY:öY:öY · · · · ·)ö>öYö
· · · · · ö · · · · · Y'h · ööJ>öTΛM'LYHMF:öYö:ö>öY
- öX:öH'öH' · · · · ·

geldi. Kara Yotulkan'ı geçerek getirdi. Ben (onlara) doğru yürüdüm.... oldu. Karluklar(a)

karşı adam göndermiş... demiş. İçte ben karıştırıyım (= isyan edeyim) demiş. Dışardan... demiş. Basmililar düşman olup evime (= vatanıma) doğru vardı. Anları itaat ettirmedim. Dışardan üç Karluklar üç mukaddes Ötügen de ben

C 10 ^anda bud^un 'ç'kd[i] y^ar r.
idgig^uk. l. k²rl^uk t²pa t²zıp kirtı, ^anda y^ana tüşıp orkun b²lkıg
b²l'tirinte 'l örginin ^anda örg'p²n it²td'im, 'l 'bi[n]

... 4D ... x7Y:3>D:10
3:4HJ2:3>L4>11Mh:1D:20:1hTT714h:1M6LJ4H: . Y . BYE^x
... XXY>XhH1H1E7Y:10:H1H1E7Y:1H1T1HYX

C 10

C 11 s²l'n^ak[e]t bir
y²g'rm'nç ^ay y²g'rmike k²ra bul^uk ön[d'i]n sok^ak yolu ^anda çigil
tut^uk i

...
:7T>T89:D3>T89T12 6 . 7H1 . . .
... L6>8Y8N:10:N>D:H>Y:1H . 1M>L>D:14H

C 11

C 12 m²ş rn
tog^urgug k²çürü b t . y n ul . . u . ğ s²nçd'im, [k²rl^uk] b²sm²l
. u tir'ip u

04 . . 33 . 12
L>YD:L . 1>33Y:8 . > . J>:H . . 2:1T1A7:214Y10
... >1Y7H:

C 12

C 13 mu kr . . . r t z ki
... tüşd'im, . . . b²sm'ika

C. a kıy ğ r . k . t in'ı kid t . m ^apa ba m s tı ol
tum'ş o bilm²[z ?] in b²rça tük^up t²ze

... 17:404 . . . 4H>>
1H>>YD: . . . x1Mh

C 13

C. b n lk n z [y]üg^urügme . ğr . . b²g
niğ b²n r g m t g nç'g b²n itd'im, bunç
bit'ig[ig] . . . bit'ig [biti]d'im.

... 1M . > . hX7:1H6 . 7 . T81 . . 1H C. a
:17Mh:1A4D:1H x>Y12 >:1>>6L>10Y>:1D
:24h

C. a

C 10 Orada kavm itaat etti Karluklara karşı kaçıp girdi, orada
tekrar dinlenüp Orhun (ve) Balıklıg'ın birleştiği memleket sarayını
orada kurup yaptırtım. Ülke evi.....

. . T8 . 1>>E7E7Y4 HJ | C. b
E8H2:13>D:>>XhT:12:8:63 . . 10 . . >14 H2:81H09
>>X . . 8H2 . . .

C. b

C 11 Selenga... On birinci ayın yirmisinde Kara Buluk şarkında, Sokak (17)
yolunda, orada Çigil Tutuk.....

C 12 miş Togurguyu geçirerek.... mızrakladım. Kariuk, Basmillar
... derlenüp
C 13 -----
----- dinlendim, . . Basmillara

C. a ----- Apa ----- o Tumiş (?) -----
bilmez . . bütün bozup kaçarak

----- ben tanzim ettim, bunca yazıyı — yazı yazdım. C. b

BATI TARAFI

- B1 *k*^{[ε]ti?} *k*^a*r*^l*k* bod *k*
tu mⁱş . z l m^edi, *k*^an
^anç

s^ekⁱziñç^ayⁱ üç *y*^an^ı*ka* yor[*d*'m?]
[*k*^a*r*]^l*k* tir*ğ*i barı tür*ğ*işke *k*^{[ε]ti?} *y*^ana tüş

.

B2 on^anç^ay [ε*k*i?] *y*^an^ı*ka* b^ar[*d*']m, t
— — — a tim'işi ü[ç?]
s l yilt m r o
— — — g üs l çe tok[*d*'m?] — — —
düşd'im. ^anda [*y*]*kg*^a*ru* b^asm^l *k*^a*r*^l*k* yok boltı, *koy* yılka

B3 b ç . u . t m [*y*^a*y*]^ad'm. b
. mⁱş, t^abg^aç *k*^anı *k*^ag^an üt . l b^armⁱş o i . s i b i r
[*k*ⁱ]z s^ekⁱ[z^uri] oğlın tutd'im, i . k
y^ana [tüş]*d*[m] k ki bud^an'g^a ^alp [tok^az'iñç^ay?]
. — — — — — ük^en'g^a tokıd'm, ^anda
ol^up^a binc^a itim. kut (*y*^a)rt'g^a tuğın

B4 b m ^anda *k* k r u . y [b]ud^an'g^a ko
— — — d'm. ^alg^açka buyl
^ebime ^ekinti ^ay ^altı *y*^an^ı*ka* tüşd'im, t^a*k*ⁱgu yılka u
ka kü
d m bir[mⁱş?] , o g s ng yok kılımⁱ. ^anç

k^{[ε]ti}, ^eki *kızın*

B5 t^ap'g bir[ti?] — — — s r s b ç i
— — — — — [b^a]rm[ⁱş?]. ol t — — — — — a
. sözⁱne *y*^azm^ayın t^edi. *y*[^an']m[^ay'n] tidi. içikm^edi,
. m kü — — — — — [nç']
s . ç g n sugd^ak t^abg^açka s^el^en^ede b^ay b^alⁱk *y*^ap'tı b^art'm

BATI TARAFI

- B1 Geldi.. Karlık..... mış.... han... böyle yapup sekizinci ayın üçüncü günü yürüdüm.... Karlıkların dirileri (=dirî kalanları) varup Tür-gişlere geldi. Tekrar dinlenüp
- B2 onuncu ayın ikinci günü vardım..... dinlendim. Bu çağda Basmıl, Karlıklar yok oldu. koyun yılında

BATI TARAFI

- Yayladım..... mış. Çin hanı hakan..... varmış bir kız, sekiz erkek evladını tuttum.. tekrar dinlendim..... kavmi alup dokuzuncu ay..... çarpıştım. Orada oturup evine gönderdim, kut.... tuğunu
- Orada.... kavmi... dım..... evime (= vatanıma) lkinci ayın altıncı günü düştüm. Tavuk yılında... vermiş.... yok eylemiş; böylece yapup geldi. İki kızımı
- rehin verdi... varmış o..... sözüne (karşı) günah işlemeyim dedi, yanılmayım dedi.... itaat etmedi.... böylece yapup.... Sugdak (ve) Çinlilere Selenga da zengin şehir [= Bay - Balık] yaptırıverdim.

B3

B4

B5

B 6 i^uk b [y^eg'irmike] ^anda [y^an]a
 i m
 — — — — — de [üç?] tuğın . . t l g s k^ab'iş'p
 m in — — — — — bir ot^uzka a
 m'ş ör[g'in?] — — — — — [ü]ç o[t'uz]ka ^anda s^ançd'm, y^arış ^agul'g
^ara y[i?]t b^aşınd^ara

B 7 — — — — — [ü]ç tüm^en . . . r . . . — — —
 — — — — — s^ançd^uk y^erd[e] — — — — — s^ak'nm'ş
 — — — — — . . . d .
 çü . ^ek'nti 'y ^altı y^eg'irmike üç tuğl'g

B 8 tük b]u[d^un'g?] — — — — — ni — — — — —
 [s^ek'iz] og[uz t]ok[uz t^at'ar?] — — — — —
 — — — — — m'ş
 k^atun yiğ'ni öz bilge büyin

B 9 koy (?)
 — — — — — [b'in] yont
 k[alm'ş], tüm^en koy k^alm'ş

10 *Bu satır okunamamıştır.*

Kenarda: . . . [sü?] b^aşı b^en b . . . [e]t^eb^er bin yont tüm^en koy b^en [t]ut
 [d'm] [k^e]l^urt'm.

B 6 Yirmisinde orada tekrar..... üç tuğu..... kavuşup..... yirmi
 birinde..... sarayı..... yirmi üçünde orada mızrakladım. Yarış (ve)
 Agulig arasında Yit başında

B 7 otuz bin..... mızraklanan yerde..... düşünmüş..... İkinci ayın on
 altısında üç tuğlu

... ..

... ..

... ..

... ..

Bu satır okunamamıştır. 10

... ..

Türk kavmini.... Sekiz Oğuz, Dokuz Tatar.... mış Katun(in) yeğeni B 8
 Öz Bilge Büyin

..... Bin at kalmış, on bin koyun kalmış. B 9

Bu satır okunamamıştır. 10

Ben su başı.... Elteber bin at, on bin koyun ben tuttum.. ge- Kenarda
 tirdim.

NOTLAR

- (1) [Ş 2] Ermiş barmış için bakınız: Turcica, s. 63-64.
- (2) [Ş 5] Kül Bilge Uygur hükümdarlığını yükselten maruf bir şahsiyettir. [Bakınız: Schlegel, Die chinesische inschrift auf dem Uigurischen Denkmal in Kara Balgassun, 1896, Helsingfors, s. 3.]
Elimizdeki yazıtın namına dikildiği anlaşılan Moyun çur ise 746 yılında babasının yerine tahta geçmiş, 759 yılında ölmüştür. [De Guignes; Hunların tarihi umumisi, Hüseyin Cahid tercümesi, cilt III, s. 23 müteakıp]
- (3) [Ş 8] Tuğ çin dilinde de mevcut bir kelimedir. Manası çincedeki gibi hem tabl hem de malum olduğu veçhile kuyruktan yapılan bayraktır. Tuğun adedi hükümdarlığın büyüklüğünün derecesini gösterir. Osmanlı hükümdarlarının yedi tuğu vardı. [Mahmud Şevket; Osmanlı teşkilât ve kıyafeti askeriyesi, s. 37-38] Kâşgarlı Mahmud da şu izahatı veriyor: «tuğ-bayrak tokuz tuğlug han denilir ki dokuz tuğıu han demektir. Bir hanın vilâyeti, şan ve şerefi ne kadar çok olursa bayrağı dokuzdan ziyade olmaz. (Çünkü Türkler) dokuz adedini uğur sayarlar. Hakanın bu dokuz bayrağı tefe'ül maksadile turuncu kumaşdan veya ipeken yapılır. [III, 92.]
- (4) [Ş 9] Ozmış teğin Gök türklerden olup bu adı çin tarihleri U-su-mi-şe diye kaydetmektedir. [Ramsted; mezkûr eser, s. 46 ve not] Ramstedt koyun yılının da 743 senesine tekabül ettiğini kaydediyor.
- (5) [Ş 12] Kılıç sözünü Ramstedt benehmen diye tercüme ediyor. Kâşgarî de huy, ahlâk diye izah etmektedir. III, 277.
- (6) [D 1] Pek vazih olarak okunmayan bu ismi Ramstedt bir yer adı zannetmektedir. Ben de bük = orman sözü ile alâkadar sanarak ormanlık diye tercüme ettim. [Bük için bakınız: Kâşgarî, I, 279.]
- (7) [D 2] iğil sözü için Kâşgarîye de bakınız: I, 71. Kâşgarî كجلی diye hareketliyor.
- (8) [D 8] Çit sözünü Ramstedt hudud diye tercüme etmektedir. Kâşgarî de sazlık ve kamışdan olan kulübe diye izah ediyor. I, 269
- (9) [D 8] Belgü sözü için Kâşgarîye de bakınız: I, 358.
- (10) [D 10] Örün beğiğ kara bulukığ sözleri hakkında Thomsen şunu söylüyor: «Örün bæg et Qara-buluq sont incontestablement des noms propres, sans doute ceux de deux montagnes.» Turcica, s. 88, not. Tomsen'in bu kati mütalaasına rağmen bu iki isim has isim olmuş olsa

idi ibare şöyle olması gerekti: Örün beğ, Kara buluk, Anı olurmuş. Halbuki cümle Örün beği, Kara bulukı Anı da oturmuş tarzında olduğuna göre bunların has isim olmadığı sarihdir. Örün beğ sözünü ben asil beğ diye tercüme etmekteyim. Kara sözünün avam, halk manasını bildiğimiz için ak manasına gelen örün'ü de asil diye tercüme ettim. Bulukı bilmiyorum. Her halde avam, halk, sınıf manalarına olsa gerek.

(11) [D 10] Biz Ramstedt'in tercümesini yerinde bulmaktayız. Bu hususta Thomsenin mütalaasına da bakınız: Turcica, s. 92, not.

(12) [D 12] Til veya dil malum olduğu veçhile harbde tutulan esirdir ki söylenilerek düşman hakkında malumat alınır. Kâşgarîye de bakınız: III, 97.

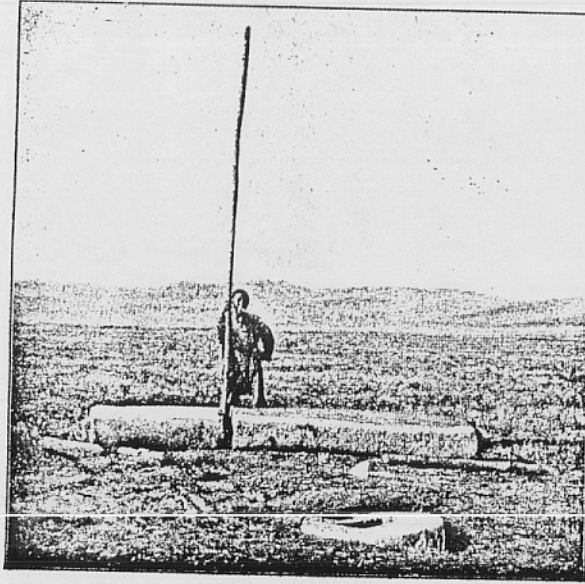
(13) [C 2] Tarkan'ın cemi tarkat şeklinde olduğunu ve bu tarzda daha başka misaller de bulunduğunu evcelte kaydetmiştim. Burada yine moğolcanın tesirile bir başka cemi ile karşılaşmaktayız: İşbara sözü İşbaras tarzında cemilenmiştir.

(14) [Ç 5] Toğuru sözünden evvel okunmayan sözün künüğ olması lâzım geldiğini kesdiren Ramstedt ibareyi gün doğarken diye çeviriyor.

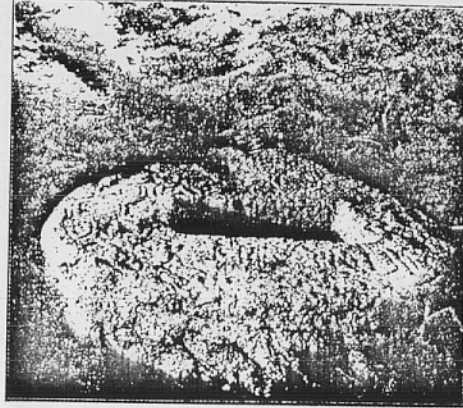
(15) [C 8] aşnu, birinci, evvelki, eski, geçmişdeki manalarına gelir. Bak, Kâşgarî, I, 117.

(16) [C 9] şaş- fiilini Ramstedt bozulmak, panik haline gelmek diye tecüme ediyor.

(17) [C 11] Sokak sözü hakkında Ramstedt bizdeki sokak kelimesini kayd ile bazı mütalaalar serdediyor ise de biz bu sözü Kâşgarînin en iyi olarak izah ettiğini zannediyoruz. II, 229 da bu söz Farslara verilen ad olarak kaydedilmiştir.

Şine - Usu yazıtı.

Şine - Usu yazıtının kaidesi.

BİTİRİRKEN

Matbaa tashihlerinin hepsi bittikten sonra gözümüze ilişkin bazı notları aşağıya kaydetmeği lüzumlu bulduk:

S. 21. de yukarıdan 3 üncü satırdaki buyruk sözünün Orhun harflerile yazılmış şekli ters konmuştur.

Türk sözünün transkripsiyonunu bugünkü telaffuz gibi koyduk. Halbuki yazıtlarda ekseriya bu söz ^uk harfi ile yani tür^uk diye yazılmıştır. Bugünkü bazı lehcelerde de bu sözün iki heceli olarak kullanıldığı vakidir. Kazan ve diğer bazı lehcelerde kelime türk şeklindedir. Binaenaleyh kelimenin eski şekli de herhalde iki heceli idi.

Küi teğin ve Biige nan yazıtını mukayeseli bir surette koyduğumuz vakit asıl metni bu mukayeselerden istifade ederek tam vermeğe çalıştık. Bunun için birinci yazıtta okunamayan bazı yerleri ikinciden tamamlayarak koyduk.

S. 32. [I D 6 - II D 6] da tebliğin körlüğ sözlerinin tecümesi kesdirme bir surette yapılmıştır. armakçı sözünü de Thomsen arbagçı sözü ile mukayese etmektedir. (Inscr. S. 141-2)

S. 30 [I D 4] sonlarında ^anda sözü ^aa şeklindedir. Düzeltilmesi gerek.

S. 34. [II D 10] da ^kn'm değil ^kn'm olacak.

S. 40 [I D 22] de ^ln'n değil ^ln'n dir.

S. 42 [I D 29 - II D 24] ^ll'ğde sözü de ^ll'ğde olacaktır.

S. 58 [II Ş 14] Asıl metin ile transkripsiyon arasında bazı tehalüf göze çarpar. Asıl metne göre transkripsiyon şöyle olmak gerektir: kop k^lürt'm b^d'z't'm mⁿ'n s^b'm'n... sim^adi... içr^ki b^d'z'ciğ ıtı ⁿr mⁿ... y^r't'd'm için t^şın ^adnç' g b^d'z... budⁿ'g...

Asıl metni inceden inceye araştırarak transkripsiyonunu yapan Thomsen burayı daha iyi okuduğu için bizde transkripsiyonda onu göz önünde tuttuk. Bu ve buna mümasil bazı tehalüflerin sebebi evelcede söylediğimiz gibi bundan ötürüdür.

S. 62. [II D 30] ^kkindi sözünü ^kkindi okuyunuz.

S. 64 [II D 33] Thomsen'in k²zg[²n]... nd tarzında okuyabildiği sözü Radloff k²zg²nm³ş e²r²nc diye okuyor ve bizim asıl metnimizde de böyledir. Yene aynı satırda Thomsen'in k²zg²nın [a²tı]n tarzında okuduğu söz bizim asıl metnimizde de böyle isede Thomsen'in bir haşiyesinde de söylediği gibi kazanmasar diye okunması daha doğru olsa gerek.

Transkripsiyon ve asıl metinler hakkında şu kısa kayıtlardan sonra tercümelerimize dair göze çarpan bazı cihetlere geçiyoruz.

S. 22 [I C 1] iniyigünim sözünü yeğen diye — Thomsen gibi — tercüme ettim isede bu tercümenin yerinde olmadığını sanıyorum. Kelimede halk, kavim manasına gelen gün (kün) sözü göze çarpar isede bundan sonrada oğluna ve milletine hitap ettiği için her halde akraba taallukat gibi bir manası olsa gerek.

S. 23 [I C 3] taluyka kiçig teğmedim veya tüpütke kiçig teğmedim cümlesinin tam tercümesi az kaldı denize degecektim, az kaldı Tibet'e degecetim! dir. Ben ise metne yakın olsun diye denize hiç erişmedim diye çevirdim.

S. 29 [I D 2] baz sözünü cümlelerin gelişine göre yerinde olarak tercüme ettiğimizi sanıyoruz. Kâşgarî söyle tercüme ediyor: *الاجنبى والغريب* (III, 109).

S. 30 [I D 3] tanzim edüp sözlerini parantez içine alınız.

S. 31 [I D 5] satırın sonuna doğru bilgisiz hakan [lar tahta] oturmuşlar ibaresinden sonra fena hakan [lar tahta] oturmuşlar sözlerini ilâve ediniz,

S. 32 [I D 7] evladını kul eyledi ibaresini parantez içine alınız.

32 [I D 7] evlâdını cariyeye eyledi sözlerini parantez içine alınız.

37 [I D 16] tü eyi değil türeyi.

41 [I D 24] parantez içindeki kelime evledi değil eyledi.

44 [I D 32] yorç sözünü tercüme etmeden geçmişiz. Bu kelimeyi

Kâşgarî şöyle izah ediyor: *الذمارة الصغير* (III, 5)

44 [I D 32] ulamak için bakınız: Kâşgarî, III, 192, enç uladı sözlerini de Thomsen il procura diye çeviriyor. Inscr. 155.

44 [I D 32] kışmak için Kâşgarîye de bakınız: III, 138.

45 [I D 34] beyle i değil beyleri olacak.

46 [I D 37] "ateş ve su gibi," değil "ateş ve kasırğa gibi," olacaktır. Bakınız: Turcica, 94 ve not 2.

50 [I Ş 8] satırın başındaki Kül tegin sözünden sonra ilâve ediniz: [I Ş 8].

52 [I Ş 11] Gerek buradaki ve gerek diğer yerlerdeki sakınmak sözünü düşünmek diye de tercüme edebilirsiniz.

52 I Ş 13] Makaraç sözü için Thomsen'in Turcica, S. 14, not 2 ye de bakınız.

54 [I C D] Yo ug değil Yolug'dur.

58 [II Ş 13] Tercüme de noksanlık var; şöyle olacak: bu hakandan, bu beğlerden, bu yer ve suların Türk milleti ayrılmazsan. Transkripsiyon da *ad²r²lm²s²r* yazılmış *ad²r²lm²s²r* olacak.

100 [4] ağaçta taşda tabiri için bakınız: Turcica, 91.

128 [2] bir numaralı not yanlış konmuştur, asıl not 3-üncü satıra aittir.

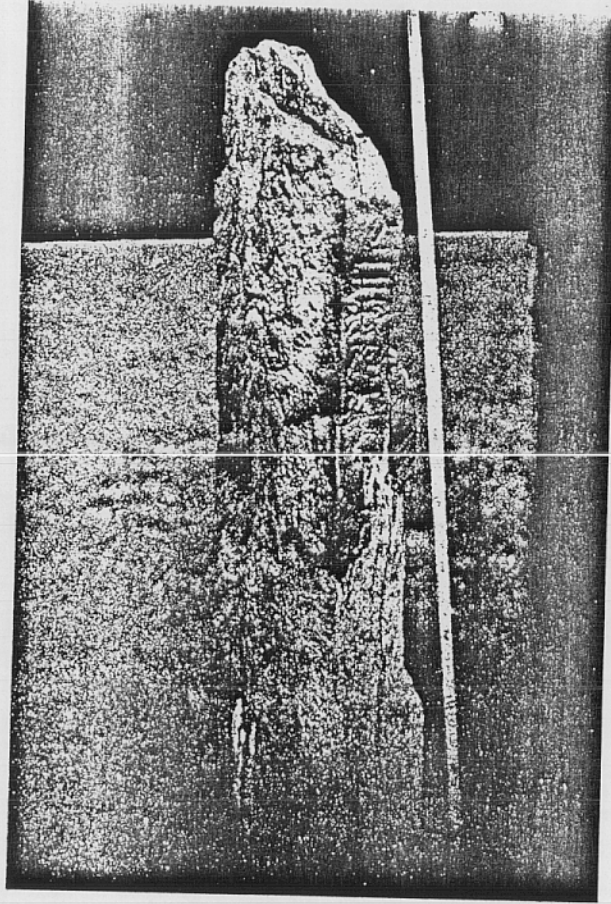
130 [9] yendim sözünden evvel çarpışım sözünü ilâve ediniz.

130 (12) hakanından değil hakanımdan olacak.

Genel olarak gözümüze çarpan kayde değer noktalar bundan ibarettir. Yazıtların indeksini buraya koymamaktayız. Diğer yazıtlarda dahil olduğu halde bütün yazıtların indeksini en son'a ayrıca vereceğiz.

Bilge han yazıtı civarında bir taş vardır ki bunun üzerinde rünik harflerle bir ibare vardır. Heikel'in Inscriptions de l'Orkhon'unda 40 numaralı tablolar olarak decettiği bu taşın resmini de bu cilde ait olduğu için en sona koymaktayız.

Bu taşın üzerindeki ibareyi Radloff şöyle okumuştur: Tölös şadın taş balbalı bol. tercümesi: Tölös şadın taş balbalıdır. [Radl. Inscr. Neue Folge, S. 157].

Bilge Han yazıtı civarında ve üzerinde Tölös şadın balbalı olduğunu gösteren ibareli taş.

İÇİNDEKİLER

	Sahife		Sahife
Önsöz	3	Notlar	122
Giriş	5	Ongin	127
Orhun yazıtları	18	Notlar	132
Kül tegin ve bilge han yazıtları.	22	Ihe hüşotü yazıtı	135
Bilge han yazıtı	55	Notlar	141
Notlar	74	Suçı yazıtı.	155
Kül tegin yazıtının Çincesi	80	Şine - Usu yazıtı.	163
Üçüncü Uygur yazıtı	85	Notlar	184
Tonyukuk	100	Bitirirken	187

HARİTA VE RESİMLER

	Sahife		Sahife
Orhun yazıtlarına ait harita	86	trüe şekli).	96
I. inci yazıt: Genel görünüş	87	lhe hüşotü yazıtı: batı	142
I. inci yazıt: Doğu tarafı	88	lhe hüşotü yazıtı: C-D.	143
I. inci yazıtın yakınında heykel parçaları.	89	lhe hüşotü: B-1	144
II. inci yazıt: Genel görünüş	90	lhe hüşotü: B-2	145
II. inci yazıt: Doğu tarafı	91	lhe hüşotü: B-3	146
II. inci yazıtın yakınında bir heykel	92	lhe hüşotü: D-1	147
II. inci yazıtın yakınında bir heykel	93	lhe hüşotü: D-2	148
ii. inci yazıtın yakınında heykel parçaları.	94	lhe hüşotü: D-3	149
I. inci yazıtın Çince metni	95	lhe hüşotü: D-4	150
III. üncü Uyğur yazıtı (rökons-		lhe hüşotü: C	151
		Suci yazıtı	159
		Şine-Usu yazıtı	186
		Şine-Usu yazıtının kaidesi	186
		Tölös şadın balbal taşı	190